

ارتباط با نامحرم در فضای مجازی از دیدگاه فقه

امامیه*

راضیه ناطقی**

مأده رضایی***

چکیده

در سال‌های اخیر با گسترش تکنولوژی و افزایش ابزارهای ارتباطی، تعامل مردم نیز در فضای مجازی افزایش یافته و این امر در کنار فواید قابل ملاحظه آن، مخاطراتی همچون توسعه غیرمستقیم فحشا و بی‌عفتی را نیز به دنبال داشته است. گسترش ارتباطات با جنس مخالف و پوشش‌های نامناسب از سوی برخی زنان در این فضا این ضرورت را ایجاد می‌کند تا حکم فقهی آن بررسی شود و به این پندار که فضای مجازی به دلیل نامستقیم بودن ارتباط، اشکالی ندارد پاسخ داده شود. در این پژوهش دو متعلق اصلی ارتباط با نامحرم یعنی «گفت‌وگو» و «نگاه» در فضای مجازی مورد بررسی فقهی قرار گرفته است. از نظر فقهای امامیه ارتباط با نامحرم اگر همراه با تلذذ و ریه باشد و یا مفسده‌ای بر آن مترتب شود حرام است و از آنجایی که آیات و روایات اطلاق دارند لذا در این زمینه فرقی بین دنیای واقعی و محیط مجازی نیست. در این پژوهش بعد از مفهوم‌شناسی واژگان کلیدی، دیدگاه‌های مختلفی که در خصوص ارتباط با نامحرم وجود دارد بیان شده و بعد از ذکر دیدگاه مختار، معیارهای حرمت این ارتباط و دیدگاه فقه امامیه به آن در فضای حقیقی و مجازی بررسی شده است.

کلیدواژه‌ها

ارتباط با نامحرم، فضای مجازی، فقه امامیه، نگاه، گفت‌وگو، حرمت.

* تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۲/۹ تاریخ پذیرش: ۹۶/۴/۱۱.

** طلبة کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی گرایش کلام، جامعه المصطفی العالمیه. rn_nateghi@yahoo.com

*** دانش پژوه مقطع دکتری تفسیر تطبیقی جامعه المصطفی العالمیه و مدرس جامعه المصطفی العالمیه

انسان برای تبادل اطلاعات با دیگران و حضور مفید در اجتماع ناچار به برقراری ارتباط با هم‌نوعان خود است. بخشی از این ارتباط از طریق گفت‌وگو و در بسیاری موارد با نگاه به فرد مقابل صورت می‌گیرد. از سویی با پیشرفت همه‌جانبه‌ی وسایل ارتباط‌جمعی مانند اینترنت و گسترش روزافزون فضای مجازی، زمینه‌ی ارتباطات غیرحضوری زنان و مردان نیز افزایش یافته است. حکم اولیه‌ی ارتباط با نامحرم از لحاظ شرعی واضح است؛ اما در فضای مجازی که ارتباط به صورت مستقیم نیست و تماس لمسی صورت نمی‌گیرد آیا مجوز این هست که این ارتباط به صورت نامحدود و بدون هیچ قیدی باشد؟ آیا در گفت‌وگوی زن و مرد نامحرم، دیدن تصاویر یکدیگر و نامه‌نگاری آن‌ها فرقی بین حالت مستقیم و غیرمستقیم هست؟ نگاه فقه امامیه به این مسئله چیست؟

هدف این پژوهش بررسی حکم شرعی ارتباط با نامحرم در فضای مجازی، از طریق آیات و روایات با نگاهی به دیدگاه فقهای امامیه در این زمینه است. از میان نظرات فقهای متقدم و متأخر در این زمینه به ذکر فتاوی‌ای سه تن از مراجع تقلید معاصر (مقام معظم رهبری، آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله مکارم شیرازی) بسنده کرده‌ایم و اگر به نظر سایر فقها و مراجع اشاره شده است به صورت ضمنی بوده است.

روش نگارش این مقاله توصیفی - تحلیلی و شیوه‌ جمع‌آوری مطالب از طریق گردآوری کتابخانه‌ای می‌باشد. سؤال اصلی این پژوهش آن است که حکم فقهی ارتباط با نامحرم در فضای مجازی از نظر فقهای امامیه چیست؟

از نظر فقه امامیه فرقی بین محیط واقعی و مجازی در ارتباط با نامحرم نیست و ارتباط در محیط مجازی همانند خلوت دو نامحرم در عالم حقیقی است و لازم است حریم‌ها و حدود شرعی آن حفظ شود؛ لذا این ارتباط جز در موارد ضرورت و به قدر نیاز جایز نیست. اثبات این مطلب نیاز به توضیح و تحلیل ادله دارد که در این مقاله به آن می‌پردازیم. ابتدا لازم است مفاهیم کلیدی تعریف شود که به آن اشاره می‌کنیم.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱) حجاب

حجاب در لغت به معنای پوشش (پوششی که مانع از دیده شدن شیء پوشانده شده می‌شود) و فاصله بین دو چیز است (ر.ک: ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ج ۱، ۲۹۸؛ فیومی، بی‌تا: ج ۲، ۱۲۱). پوشش زن در اسلام این است که زن در معاشرت خود با مردان بدن خود را بپوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد (مطهری، ۱۳۷۹: ۷۳).

خداوند در چند آیه از قرآن مسئله حجاب را مطرح کرده است (ر.ک: نور: ۳۰ و ۳۱؛ احزاب: ۳۲، ۵۳، ۵۹). حجاب از منظر قرآن منحصر در پوشش ظاهری و فیزیکی نیست؛ هرچند این بُعد از حجاب ملموس‌ترین بعد است و مورد توجه بیشتری نزد دانشمندان قرار گرفته است، اما مطابق آیات قرآن اقسام دیگری را نیز در برمی‌گیرد. حجاب در نگاه، گفتار و رفتار از مهم‌ترین انواع حجاب است. حجاب در نگاه این است که انسان مراقب نظرهای خود باشد و آن را از نگاه به نامحرمان فروبندد (نور: ۳۰ و ۳۱). حجاب گفتاری به این معناست که زن در مقابل نامحرم از سخن گفتن با صدای نرم و نازک زنانه خودداری کند (احزاب: ۳۳) و حجاب در رفتار نیز آن است که اعمال و افعال زن طوری باشد که باعث جلب توجه مردان نشود (نور: ۳۱).^۱

۱-۲) عفاف

عفاف با فتح عین‌الفاعل به معنای خودداری و بازداشتن نفس از ارتکاب معاصی و کارهای ناشایست است (ر.ک: ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ج ۹، ۲۵۳؛ قرشی، ۱۴۱۲: ج ۵، ۱۸-۱۹). به طور کلی، عفت را می‌توان یک صفت انسانی و ملکه نفسانی و زینت باطنی دانست که موجب می‌شود تمام اعمال و حرکات و گفتار و پوشش انسان، عقیفانه و فاقد رذیلت‌های شهوانی و هوس‌مآبانه باشد (کوهی، ۱۳۸۵: ۲۹۳). عفاف ارتباط تنگاتنگی با حجاب دارد. از نشانه‌ها و ویژگی‌های برجسته عفاف در اسلام، لزوم پوشش اسلامی (حجاب) است. اگر زن در برابر نامحرمان

۱. در اصطلاح فقها کلمه «ستر» به معنای پوشش در ضمن احکام «صلاة» و «نکاح» به کار رفته است و احکام آن مطرح شده است.

پوشیده باشد و پاکدامنی را سرلوحهٔ ارتباطات خود قرار دهد افراد بیمار دل جرأت جسارت به او را نمی‌کنند.

لازم است در اینجا به این نکتهٔ مهم اشاره کنیم که عفاف مفهومی گسترده، وسیع و جامع دارد و همهٔ ابعاد زندگی آدمی (فردی، اجتماعی، خانوادگی، ظاهری و باطنی) را در برمی‌گیرد (میرخانی، ۱۳۸۰: ۸۶-۹۹). همچنین از منظر قرآن کریم حجاب و عفاف با اقسام آن مختص زنان نیست بلکه برای حفظ حریم‌های جامعه لازم است مردان هم حدود خاصی برای پوشش و ارتباطشان با نامحرم قائل باشند تا این حریم به صورت دو طرفه حفظ شود و این مسئله در هیچ فضا و مکانی از شمول استثنا خارج نشده است. فضای مجازی نیز بخشی از این شمولیت است و لزوم حفظ حریم‌های شرعی را می‌طلبد.

۳-۱) فضای مجازی

فضای مجازی از دو واژه‌ی «فضا» و «مجازی» تشکیل شده است. فضا در لغت به معنای «یک محوطهٔ بسیط، آزاد، خالی و در دسترس» است. مجازی یا سایبری به «رایانه‌ای و شبکه‌های رایانه‌ای» گفته می‌شود. در اصطلاح به قلمرو و محیطی غیرفیزیکی و تخیلی از ارتباطات اجتماعی تعاملی اطلاق می‌شود که از طریق رایانه‌های به هم متصل بر بستر دیجیتال شکل می‌گیرد (ر.ک: اسماعیلی و نصراللهی، ۱۳۹۵: ۶۰-۵۷). منظور ما از مجازی ارتباطی است که از طریق واسطه یا وسیله و ابزار باشد. این ارتباط می‌تواند توسط نامه باشد یا از طریق تلفن یا مکاتبات شخصی و چت کردن در اینترنت و شبکه‌های اجتماعی.

۴-۱) ارتباط با نامحرم

«ارتباط» فرایند انتقال پیام از فرستنده به گیرنده است که به صورت کلامی (مستقیم) یا غیرکلامی (غیرمستقیم) صورت می‌گیرد. ارتباط کلامی به صورت دیداری و شنیداری رخ می‌دهد و ارتباط غیرکلامی می‌تواند در قالب نوشتاری مانند نامه‌نگاری و یا در فضای مجازی اینترنت به صورت ایمیل، یا در شبکه‌های اجتماعی مانند تلگرام، فیس‌بوک، واتساپ و ... اتفاق بیفتد.

«محرم» کسی است که ازدواج با او حرام است و نگاه به او اشکالی ندارد. «نامحرم» کسی است که در نگاه ما به او و نیز نگاه کردن او به دیگران محدودیت است و ازدواج با او جایز است.

مراد ما از ارتباط در اینجا ارتباطات شخصی و فردی با افراد است نه ارتباط گروهی. ارتباط در فضای مجازی می‌تواند به صورت زنده و مستقیم یا غیرمستقیم باشد. تفاوت ارتباط در عالم واقعی با فضای مجازی این است که در فضای مجازی حضور فیزیکی نامحرم وجود ندارد و گرنه ارتباطاتی که در فضای واقعی قابل تصور است در فضای مجازی - اما به نحو با واسطه نیز ممکن است.^۱

۵-۱) فقه امامیه

«فقه» در لغت به معنای فهم و در اصطلاح فقها به معنی آشنایی با احکام فرعی شرعی است که از راه ادله تفصیلی آن یعنی قرآن، سنت، اجماع و عقل به دست می‌آید. کلمه «فقیه» بر فردی اطلاق می‌شود که دارای قدرت استنباط احکام فرعی شرعی از راه ادله تفصیلی آن باشد (جناتی شاهرودی، بی‌تا: ۳). «فقه امامیه» یکی از مذاهب فقهی در اسلام است. این مذهب از آن‌رو که پیروان آن از شیعیان دوازده امامی‌اند به فقه شیعه و از آن‌رو که بسیار به گفته‌های منسوب به جعفر صادق (ع)، امام ششم شیعیان، وابسته است به فقه جعفری نیز مشهور است.

۲. اجتناب از خلوت با نامحرم

مسئله ارتباط با نامحرم آن هم در عصر کنونی امری گریزناپذیر است. آنچه مهم است اینکه این ارتباط به صورت شرعی و مطابق با آموزه‌های دینی باشد. از نظر فقهای امامیه خلوت کردن دو نامحرم در یک مکان در صورتی که احتمال وقوع معصیت بدهند یا کسی نتواند وارد آنجا شود جایز نیست و چنانچه بترسند که به حرام بیفتند باید از آنجا بیرون بروند (ر.ک: سیستانی، ۱۳۸۱: مسئله ۲۴۰۴؛ ر.ک: رساله توضیح المسائل ده مرجع، ۱۳۸۷: ج ۲، ۴۱۴).

۱. ارتباط کلامی یا نامحرم در فضای مجازی مانند: چت کردن، پست الکترونیکی (ایمیل).

ارتباط غیرکلامی یا نامحرم در فضای مجازی مانند: نگاه به عکس و فیلم نامحرم.

در روایتی آمده است: «أَلَا لَّا يَخْلُونَ رَجُلٌ بِأَمْرَةِ إِلَّا كَانَ ثَالِثَهُمَا الشَّيْطَانُ»؛ «هیچ مرد و زنی (نامحرم) با هم خلوت نمی‌کنند مگر اینکه سومین نفر آن‌ها شیطان باشد» (پاینده، ۱۳۸۲: ۲۴۶).

شاید در زمان‌های گذشته خلوت با نامحرم کم‌تر اتفاق می‌افتاد، اما در عصر ما با گذشت زمان و پیشرفته شدن وسایل ارتباطی مانند تلفن همراه از طریق پیامک، تماس تلفنی و... و در فضای مجازی به وسیله چت و ایمیل و... خیلی راحت دو نامحرم می‌توانند با هم به طور مجازی خلوت کنند. همچنین با ورود زنان به بازار کار فرصت بیشتری برای این خلوت شیطانی در فضای کاری ایجاد شده است. ما در ادامه به بررسی فقهی این عمل و مشخصاً در فضای مجازی که مصداق خلوت با نامحرم محسوب می‌شود می‌پردازیم. قبل از آن لازم دانستیم دیدگاه‌مان را درباره اصل ارتباط با نامحرم بیان کنیم.

۳. دیدگاه‌ها درباره ارتباط با نامحرم

به طور کلی در این خصوص سه دیدگاه کلی وجود دارد: دیدگاه افراطی (سخت‌گیرانه)، تفریطی (سهل‌گیرانه) و معتدل.

مطابق دیدگاه افراطی، هر نوع ارتباط میان دختر و پسر و زن و مرد جز در صورت اضطرار ممنوع است لذا این دو باید تا می‌توانند از همدیگر فاصله بگیرند و ارتباطات‌شان به حداقل ممکن برسد (نیکزاد، ۱۳۸۳: ۱۱۹).

بر اساس دیدگاه تفریطی، ایجاد هر نوع محدودیت و ممنوعیت در ارتباط میان زن و مرد نامحرم، باعث برانگیختن حساسیت، افزایش التهاب و اشتیاق می‌شود. از این‌رو بهتر است نحوه‌ی ارتباط دو جنس مخالف، همان‌گونه‌ای باشد که دو جنس موافق با هم مرتبطند. از طرف دیگر، در عصر حاضر که عصر ارتباطات و تبادل اطلاعات است جدایی این دو از هم امری ناممکن است (همان: ۱۲۲).

دیدگاه سوم اعتدال در روابط زن و مرد است به‌گونه‌ای که از هرگونه افراط و تفریط پرهیز شود. نه آن‌چنان سخت‌گیرانه و تنگ‌نظرانه برخورد شود که در نگاه عرف و عقلاء به‌هیچ‌وجه قابل عمل نباشد و نه چنان سهل‌گیرانه نظر داده شود که باعث پیامدهای ناگوار و منفی گردد. دو دیدگاه پیشین به یک اندازه مخدوش و مردودند، نه می‌توان ممنوعیت هرگونه ارتباط میان دو جنس مخالف، جز در صورت اضطرار را پذیرفت و نه می‌توان اهمیت و حساسیت رابطه دو جنس مخالف را در حد رابطه‌ی میان دو جنس موافق فروکاست (ر.ک: همان: ۱۵۱-).

۱۱۷). لذا بهترین دیدگاه در مورد ارتباط میان زن و مرد نامحرم که با آیات قرآن و روایات نیز سازگار است^۱ ارتباط سالم میان زن و مرد نامحرم با حفظ حریم‌های شرعی است (نساء: ۱۹؛ بقره: ۲۳۴-۲۴۰). مسئله‌ای که هست این است که آیا ارتباط با نامحرم در فضای مجازی نیز همانند فضای حقیقی است یا اینکه در فضای مجازی چون زن و مرد نامحرم به صورت غیرمستقیم با یکدیگر گفت‌وگو یا به عکس و فیلم یکدیگر نگاه می‌کنند این ارتباط اشکالی ندارد؟! ما در ادامه به بررسی این موضوع می‌پردازیم. در ابتدا معیارهایی که از آیات، روایات و کلمات فقها مبنی بر حرام بودن ارتباط زن و مرد نامحرم در محیط واقعی وجود دارند را می‌آوریم و سپس در مورد اینکه آیا با این معیارها می‌توان به جواز یا حرمت ارتباط در فضای مجازی حکم داد بحث می‌کنیم. قبل از همه این‌ها باید بدانیم از دیدگاه شرع حدود شرعی ارتباط با نامحرم تا کجاست.

۴. حدود شرعی ارتباط با نامحرم

همان‌طور که گفته شد گفت‌وگو و نگاه زن و مرد نامحرم به یکدیگر دو متعلق اصلی ارتباط هستند. در این قسمت به حکم فقهی این ارتباط اشاره می‌کنیم. مطابق فتاوی‌ای مراجع تقلید شیعه نگاه کردن مرد به بدن زن نامحرم چه با قصد لذت و چه بدون آن حرام است و نگاه کردن به صورت و دست‌ها اگر به قصد لذت باشد حرام است، ولی اگر بدون قصد لذت باشد مانعی ندارد و نیز نگاه کردن زن به بدن مرد نامحرم حرام می‌باشد و نگاه کردن به صورت و بدن و موی دختر نابالغ اگر به قصد لذت نباشد و به واسطه نگاه کردن هم انسان نترسد که به حرام بیفتد اشکالی ندارد (رساله توضیح المسائل ده مرجع، همان: ۴۰۸).

در مورد گفت‌وگویی مستقیم و راه دور زن و مرد نامحرم نیز هیچ تفاوتی در حکم وجود ندارد و در هر دو مورد اگر این گفت‌وگو به قصد لذت و ترس از افتادن به حرام باشد اشکال دارد (حسینی، ۱۳۸۴: ۲۲۸). بنابراین روابط زن و مرد نامحرم باید به دور از هرگونه استمتاع

۱. گفت‌وگوی زن و مرد نامحرم در جلسه‌ی خواستگاری برای ازدواج، گفت‌وگوی زن و مرد نامحرم در مورد مسائل علمی، دینی، سیاسی یا اجتماعی با رعایت حدّ پوشش شرعی و پرهیز از سخنان بی‌فایده و بیهوده و شهوت‌انگیزه‌ساز هستند که از مجموع آیات و روایات برداشت می‌شود و در کتب فقهی نیز آمده است.

جنسی باشد چراکه این کار باعث تضعیف بنیان خانواده‌ها، کاهش آمار ازدواج و افزایش طلاق می‌شود.

۵. معیارهای حرمت ارتباط با نامحرم

برای اینکه بدانیم حکم ارتباط با نامحرم در فضای مجازی چیست لازم است قبل از آن معیارهای حرمت ارتباط در فضای حقیقی را بدانیم. با مراجعه به کتب فقهی فقهای امامیه می‌بینیم آن‌ها در مواردی که فتوا به حرمت ارتباط با نامحرم داده‌اند در ادامه آن یکی از ملاکات زیر را علت حرمت آورده‌اند. ما در ذیل تنها به برخی از مهم‌ترین معیارهای حرمت اشاره می‌کنیم و بعد از آن قضاوت می‌کنیم که با توجه به این معیارها حکم ارتباط در فضای مجازی چگونه خواهد بود؟

۱-۵) نصوص دینی

۱-۱-۵) ارتباط دیداری

یکی از مهم‌ترین ابعاد حجاب از دیدگاه قرآن و روایات، حجاب در نگاه است. نص صریح قرآن دلالت دارد که این حجاب هم بر زن و هم بر مرد لازم است. چشم‌پرانی کردن و با شهوت به نامحرم نگریستن حرام بوده و این مطلب از ضروریات دین اسلام است و فقها بر آن اجماع دارند.^۱ چراکه بسیاری از انحرافات در جامعه از همین امر سرچشمه می‌گیرد. آیات و روایات زیادی بر این امر دلالت می‌کنند که ما در اینجا به ذکر برخی از آن‌ها اکتفا می‌کنیم. خداوند در سوره نور می‌فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ...»؛ «به مؤمنان بگو چشم‌های خود را (از نگاه به نامحرم) فروگیرند و عفاف خود را حفظ کنند...» (نور: ۳۰). سپس خطاب به زنان مؤمن می‌فرماید: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ

۱. مسئله کلی: نگاه کردن به هر چیزی یا هرکسی به قصد لذت و یا خوف به فساد افتادن حرام است (به استثنای همسر) اگرچه نگاه به محرم باشد. خواه نگاه به زن باشد یا به مرد، به حیوان باشد یا جماد، به عکس باشد یا فیلم، به مجسمه باشد یا هر چیز دیگر، حتی نگاه کردن به بدن خود در آینه و یا هر جای دیگر به قصد شهوت‌رانی حرام است.

أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا...» «و به زنان با ایمان بگو چشم‌های خود را (از نگاه هوس‌آلود) فروگیرند و دامان خویش را حفظ کنند و زینت خود را- جز آن مقدار که نمایان است- آشکار نمایند...» (همان: ۳۱). این دو آیه احکام نگاه کردن و حجاب را بیان می‌کند.

«يَغُضُّوا» و «يَغُضُّنَّ» از «غض» در اصل به معنای کم کردن و نقصان است و در بسیاری موارد در کوتاه کردن نگاه یا کم کردن صدا گفته می‌شود، بنابراین آیه نمی‌گوید مؤمنان باید چشم‌هایشان را فروبندند بلکه می‌گوید باید نگاه خود را کوتاه و کم کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ج ۱۴، ۴۳۶).

در آیه ۳۱ سوره نور زنان از آشکار کردن زینت‌های خود جز آنچه خود آشکار است نهی شده‌اند.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ مَلَأَ عَيْنَيْهِ حَرَامًا يَحْشَوْهُمَا اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَسَامِيرَ مِنَ النَّارِ ثُمَّ حَشَاهُمَا نَارًا إِلَى أَنْ تَقُومَ النَّاسُ ثُمَّ يُؤْمَرُ بِهِ إِلَى النَّارِ»، «رسول خدا ﷺ فرمود: آنکه چشمانش را از نگاه حرام (به نامحرم) پر کند، روز قیامت، خداوند چشمانش را با میخ‌های آتشین و از آتش پر کند، تا وقتی که به حساب مردم رسیدگی کند، سپس امر می‌شود که او را به جهنم ببرند» (شعیری، ۱۴۰۵: ۹۳).

یکی از مصادیق این حدیث مشاهده زنان و مردان نامحرم در فیلم‌های مبتذل است که امروزه با گسترش وسایل ارتباطی جمعی پیشرفته مانند اینترنت، تلفن همراه، شبکه‌های اجتماعی و... به اوج خود رسیده است.

با تأمل در آیات قرآن و کلام معصومین این مطلب در ذهن انسان تداعی می‌شود که ایمان حقیقی زن و مرد وقتی شکل می‌گیرد که آن‌ها در محیط واقعی و مجازی - هر دو - نگاه خود را کنترل کنند.

۲-۵) ارتباط گفتاری

نحوه سخن گفتن زن با مرد نامحرم نوع دیگری از ابعاد حجاب اسلامی است. قرآن کریم در سوره احزاب آیه ۳۲ خطاب به زنان در لزوم رعایت ارتباط کلامی هنگام سخن گفتن با مردان نامحرم این‌گونه می‌فرماید: «... فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ

مَرَضٌ وَ قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا»؛ «...پس به گونه‌ای هوس‌انگیز سخن نگویند که بیمار دلان در شما طمع کنند، و سخن شایسته بگویند» (احزاب: ۳۲).

خضوع در کلام در آیه به معنای این است که زنان در برابر مردان آهنگ سخن گفتن را نازک و لطیف نکنند، تا مردان بیمار دل دچار ریبه و خیال‌های شیطانی نشوند.^۱

«قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» یعنی سخن معمول و مستقیم بگویند، سخنی که شرع و عرف اسلامی آن را بیسندد (نه اینکه با کرشمه و ناز را بر آن صحبت کنی، تا شنونده دچار ریبه شود) (همان: ۳۰۹).

این آیه اشاره به این مطلب دارد که سخن گفتن زن باید به دور از هرگونه عشوهِ و خودنمایی باشد؛ چرا که در صورت عدم رعایت این امر مهم جاذبه‌های زنانه ممکن است افرادی را که در اثر ضعف ایمان از سلامت روحی برخوردار نیستند به گناه بکشاند و امنیت جامعه به خطر افتد.^۲ بنابراین زن همانطور که اجازه صحبت با مرد نامحرم را دارد اما در عین حال باید طوری صحبت کند که سخنان او حالت تواضع، نرمی و نازکی نداشته باشد تا مردان اجنبی نسبت به ارتباط نامشروع به طمع نیفتند.

از آنجا که این نصوص نسبت به حکم حرمت نگاه و گفت‌وگو به نامحرم اطلاق دارد، هر دو مورد ارتباط بی‌واسطه و باواسطه را شامل می‌شود. هم آیه وجوب غضب و هم آیه خضوع در قول عمومیت دارند و معنی که در آن آمده بر مانحن‌فیه دلالت دارند. بنابراین مرد حق ندارد به عکس زن نامحرم در فضای مجازی نگاه کند مگر اینکه آن زن را نشناسد^۳ که در اینجا در صورت عدم خوف بر مفسده نگاه اشکالی ندارد. مرد می‌تواند به عکس زن نامحرمی

۱. منظور از بیماری دل، نداشتن نیروی ایمان است، آن نیرویی که آدمی را از میل به سوی شهوات بازمی‌دارد (ر.ک: طباطبایی، ۱۳۹۰: ج ۱۶، ۳۰۸).

۲. گرچه ظاهر این آیه خطاب به زنان پیامبر ﷺ است اما روشن است که رعایت این امر برای همه زنان لازم است و اختصاصی به زنان پیامبر ﷺ ندارد.

۳. در مورد اینکه منظور از شناخت چیست و حد آن چقدر است بین فقها اختلاف است که ما به آن نمی‌پردازیم.

که حجاب خود را رعایت کرده است نگاه کند و جواز آن در صورتی است که با تَلذُّذ و ریبه همراه نباشد.^۱

۲-۵) تَلذُّذ و ریبه

نگاه مرد به زن نامحرم جایز نیست هرچند بدون تَلذُّذ باشد؛ البته طبق نظر برخی فقها صورت و کف دستها استثناء شده است و اگر از روی تَلذُّذ و ریبه باشد در هر حالتی حرام است چه به صورت و دستهای نامحرم باشد چه به سایر اعضای بدن او.^۲

«تَلذُّذ» از ماده لَذ و از باب تَفَعَّل به معنای طلب لذت کردن است و در اصطلاح فقهی به آن نوع ارتباطی گفته می‌شود که برای لذت بردن جنسی از نامحرم صورت می‌گیرد. منظور از لذت حرام در بحث ما لذتی شهوانی و جنسی است که با نگاه کردن به نامحرم به انسان دست می‌دهد.

از کلمات اکثر فقها این‌طور برداشت می‌شود که نفس قصد لذت داشتن در نگاه به نامحرم حرام است. زیرا در کتاب‌های فقها عبارت «لَا يَجُوزُ النَّظْرُ لِتَلذُّذٍ» آمده که از «لام» در «تَلذُّذ» این‌طور استفاده می‌شود که اگر قصد شخص بیننده لذت بردن باشد این نگاه حرام است (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۶: ج ۱۴، ۳۰).

«ریبه» اسم مصدر از ریب به معنای شک و گمان است و در کتاب‌های فقهی به معنای ترس از واقع شدن در حرام می‌باشد. فاضل هندی در تعریف «ریبه» می‌گوید: «ریبه، حالتی است که از نگاه به نامحرم، به ذهن و دل انسان خطور می‌کند و به معنای لذت بردن یا ترس

۱. از نظر آیت‌الله سیستانی ارتباط زن و مرد نامحرم از راه ارسال پیام‌های نوشتاری و یا گفتاری جایز نیست مگر به همان مقدار که به طور مستقیم جایز است؛ ر.ک: سایت آیت‌الله سیستانی، قسمت پرسش و پاسخ.

<http://persian/qa/02404/#24559>

۲. از نظر آیت‌الله سیستانی نگاه به ماعدای صورت و دستهای نامحرم، از بدن و موهای او جایز نیست، چه با لذت و ریبه باشد و چه بدون لذت و ریبه (ر.ک: سیستانی، ۲۰۰۹: ج ۳، ۱۲)؛ «و آنه لا مانع من نظرها إلى الرجل إذا لم يكن عن تَلذُّذ و ریبه»؛ (خویی، ۱۴۱۸: ج ۳۲، ۴۰).

از افتتان نیست... و ممکن است ریبه را به معنای مقتون و فریفته شدن، تعمیم دهیم؛ زیرا لغت «راب» به معنای واقع شدن در اضطراب می‌باشد» (اصفهانی، ۱۴۱۶: ج ۷، ۲۳).

اگر نگاه به دیگری با تلذذ یا ریبه همراه باشد، حرام است. گاهی انسان تنها به جهت لذت بردن به زن نگاه می‌کند؛ بی‌آنکه بترسد به گناه کشیده شود و گاهی نگاه از روی لذت نیست؛ بلکه ترس آن است که به دنبال آن گناهی انجام گیرد و مقدمه ارتکاب حرام گردد. این دو نوع نگاه حرام است. گاهی ممکن است که نگاه به زن توأم با دو عنوان یاد شده باشد؛ در این صورت گناه آن شدیدتر است.

نگاه کردن به صورت و دست‌ها از سر انگشت تا مچ زن نامحرم بنا بر قول به جواز آن و نیز شنیدن صدای وی، مشروط به عدم ریبه است. همچنین است نگاه کردن به بدن محارم - جز همسر- در غیر عورت (ر.ک: بحرانی، بی‌تا: ج ۱۰، قسم ۲: ۳۵۸؛ نجفی، ۱۴۰۴: ج ۲۹، ۷۵). از آنجایی که کلام فقها بر حرمت ارتباط با تلذذ و ریبه به طور مطلق آمده و فرموده‌اند در صورتی که ارتباط دو نامحرم مستقیم باشد... لذا اگر در فضای مجازی زن یا مردی به عکس یا فیلم نامحرم با لذت نگاه کند یا هنگام چت کردن و ارسال پیام صوتی حریم شرعی گفته شده را رعایت نکند این ارتباط حرام خواهد بود و این مطلب به کرات در کتب فقهی و رساله مراجع به چشم می‌خورد و این توجیه که آن‌ها ارتباطشان مستقیم نیست پذیرفتنی نیست.^۱

در مورد تلذذ و ریبه هنگام گفتگو هم روال بحث همین طور است که برای جلوگیری از طولانی شدن، به اختصار به آن اشاره می‌شود.

از کلمات فقها این طور برداشت می‌شود که صرف گفت‌وگو میان زن و مرد نامحرم ممنوعیتی ندارد چه این ارتباط در مورد مسائل علمی باشد چه مسائل عادی؛ مشروط به اینکه شنیدن صدای زن با تلذذ و ریبه نباشد و زن هم به گونه‌ی مهیج و شهوت‌برانگیز با مردان گفت‌وگو نکند و در صورتی که ترس از افتادن در فتنه را نداشته باشد رساندن صوتش به مردان بیگانه جایز است (امام خمینی، بی‌تا: ج ۲، ۲۱۹). همچنانکه حضرت زهرا علیها السلام و حضرت زینب علیها السلام به عنوان دو زن اسوه در مواردی با مردان نامحرم گفت‌وگو می‌کردند. خطبه

۱. آیت‌الله سیستانی: اگر دیدن عکس یا فیلم زنان نامحرم بدون لذت جنسی باشد و نترسد که به حرام می‌افتد جایز است (سایت آیت‌الله سیستانی).

حضرت زهراء علیها السلام بعد از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مسجدالنبی صلی الله علیه و آله و سخنرانی حضرت زینب علیها السلام بعد از واقعه کربلا در کوفه و شام مؤید این سخن است.

۳-۵) مفسده

ریشه و نقطه شروع بسیاری از انحرافات جنسی از نگاه به نامحرم شروع می‌شود. نگاه حرام تخم شهوت را در وجود آدمی بارور کرده و فرد را به فساد می‌کشاند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «النَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ»؛ «نگاه (به نامحرم) تیز زهرآلودی از تیرهای شیطانی است» (شعیری، همان: ۹۳). در رساله‌های مراجع تقلید آمده اگر در هنگام صحبت و مشاهده نامحرم خوف مفسده و افتادن به گناه باشد، باید اجتناب شود و گرنه اشکال ندارد.

معاشرت آزاد و نامحدود زن و مرد نامحرم از جمله عوامل مهمی هستند که به معضل آسیب‌های اخلاقی در جامعه دامن زده و زمینه بروز بسیاری از بی‌عفتی‌ها را ایجاد می‌کند. بسیاری از جنایات جنسی و قتل‌ها نوعاً با معاشرت غیرشرعی در ارتباط بوده و اختلاط زن و مرد نامحرم به این فجایع دامن می‌زند. اگر زن و مردی در محیطی به صورت نامحدود بدون هیچ محدودیتی در کنار هم به سر برند بعد از مدتی قبح با هم بودن از بین رفته و رفتارهای جدی جای خود را به سخنان نیمه جدی و شوخی مآبانه داده و با طغیان غریزه شهوانی طرفین انگیزه ارتباط بین طرفین بیشتر شده و با توجه به اینکه در محیطی خلوت هم بوده آن‌ها را به سوی اندیشه‌ها و حرکات سوء می‌کشاند (ر.ک: مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۱: ۱۲۷-۱۲۹).

خداوند متعال با توجه به واقعیت وجودی انسان و وسوسه‌های شیطانی از زنان می‌خواهد تا از حضور در مکان خلوت با مرد نامحرم خودداری کنند و نیز از گفت‌وگو با صوت همراه با ناز و کرشمه اجتناب کنند تا موجب تحریک مردان نشود (ر.ک: احزاب: ۳۲).

فقهای امامیه نیز در بسیاری از فتاوی خود شرط ارتباط زن و مرد نامحرم با یکدیگر را مشروط به عدم داشتن مفسده در این ارتباط دانسته‌اند.

آیت‌الله مکارم شیرازی در مورد دیدن فیلم و عکس نامحرم می‌نویسد: هرگاه صاحبان آن را بشناسد دیدن آن جایز نیست و اگر آن‌ها را نشناسد و منشأ فساد نشود جایز است (علیان

نژاد، ۱۳۹۵: مسئله ۱۳۶، ۶۵). نگاه به زنان نامحرم نیز چنانچه موجب فساد و انحراف نشود و عکس‌ها برهنه و نیمه عریان نباشد، جایز است (همان، مسئله ۱۳۸: ۶۶).
 ظاهراً منظور از مفسده در کلمات فقها همان تلذذ و ریبه باشد؛ چراکه غالباً این طور است که نگاه یا گفت‌وگویی که با تلذذ و ریبه باشد فسادى هم در پی دارد و ما به دلیل اهمیت موضوع و روشن تر شدن مسئله مورد بحث، آن را به صورت جداگانه آوردیم.
 ادله‌ای که نگاه به نامحرم را در صورت داشتن مفسده بیان می‌کنند اطلاق دارد و از همین اطلاق ادله می‌توان این برداشت را کرد که اگر در فضای مجازی هم نگاه به عکس یا فیلم نامحرم مفسده‌ای در پی داشته باشد این نگاه حرام است و باید از آن اجتناب کرد.

۶. دیدگاه عرف در همسانی فضای حقیقی و مجازی در تشخیص

مصادیق احکام

به نظر می‌رسد ادله و ملاک‌هایی که برای حرمت ارتباط مستقیم با نامحرم بیان شد شامل ارتباط غیرمستقیم نیز می‌شود. چراکه هرگاه گفت‌وگو و نگاه به نامحرم عرفاً صدق پیدا کند موضوع حرمت تحقق می‌یابد و در این حالت فرقی بین ارتباط مستقیم یا باواسطه نیست. بنابراین عرف، همان طور که ملاک تشخیص مفاهیم موضوعات احکام شرعی هست همان طور هم مرجع در تشخیص مصادیق آن می‌باشد. مثلاً وقتی کسی به عکس نامحرم در تلفن همراه نگاه می‌کند عرف می‌گوید فلان مرد به بدن فلان زن نگاه کرد و چه بسا حرمت نگاه محقق شود (سیفی‌مازندرانی، ۱۴۱۷: الستر و الساتر، ۱۹۶). لذا می‌توان یکی از دلایل دیگر در تشخیص حرمت یا عدم حرمت ارتباط با نامحرم در فضای مجازی را دیدگاه عرف در این زمینه دانست.

۷. نتیجه‌گیری

عفاف مفهومی گسترده، وسیع و جامع دارد و فضای مجازی نیز بخشی از این شمولیت است.

ارتباطاتی که در فضای واقعی قابل تصور است در فضای مجازی - اما به نحو باواسطه - نیز ممکن است.

بهترین دیدگاه در مورد ارتباط میان زن و مرد نامحرم که با آیات قرآن و روایات نیز سازگار است ارتباط سالم میان زن و مرد نامحرم با حفظ حریم‌های شرعی است.

در ارتباط کلامی: صحبت کردن زن و مرد نامحرم با یکدیگر اگر با قصد لذت و ترس از افتادن در گناه باشد حرام است. مردها می‌توانند بدون قصد لذت و ریبه و عدم مفسده با نامحرم صحبت کنند. خانم‌ها نباید در هنگام صحبت کردن با نامحرم صدای خود را نازک کنند هرچند درباره مطالب عادی صحبت کنند.

در ارتباط دیداری: مطالبی که در ارتباط با سخن گفتن بیان کردیم در مورد نگاه کردن نیز صدق می‌کند. علاوه بر آن نگاه کردن مرد به بدن زن نامحرم چه با قصد لذت و چه بدون آن حرام است و نگاه کردن به صورت و دست‌ها اگر به قصد لذت باشد، حرام است، ولی اگر بدون قصد لذت باشد، مانعی ندارد.

بنابراین ارتباط زن و مرد نامحرم با رعایت موارد ذکر شده اشکالی ندارد.

مطالب گفته شده هم شامل فضای مجازی هست و هم حقیقی.

چت کردن با جنس مخالف، دیدن عکس یا فیلم زنان نامحرم در فضای مجازی در صورتی که به قصد لذت و خوف افتادن به گناه باشد اشکال دارد.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، **لسان العرب**، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
- اسماعیلی، محسن؛ نصراللهی، محمدصادق (۱۳۹۵)، **پالایش فضای مجازی؛ حکم و مسائل آن از دیدگاه فقهی**، دین و ارتباطات، سال بیست و سوم، ش اول.
- اصفهانی (فاضل هندی)، محمد بن حسن (۱۴۱۶ق)، **کشف اللثام و الإیهام عن قواعد الأحکام**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- بحرانی، حسین بن محمد (آل عصفور)، (بی تا)، **الأنوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع (للفیض)**، قم، مجمع البحوث العلمیه.
- پابنده، ابوالقاسم (۱۳۸۲)، **نهج الفصاحة مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ**، تهران: دنیای دانش.
- جناتی شاهرودی، محمدابراهیم (بی تا)، **ادوار فقه و کیفیت بیان آن**، بی جا: بی جا.
- حسینی، سیدمجتبی (۱۳۸۴)، **رساله دانشجویی** (مطابق با نظر ده تن از مراجع عظام)، دفتر شانزدهم، قم: دفتر نشر معارف.
- خمینی، روح الله (بی تا)، **تحریر الوسیله**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- سیستانی، سیدعلی (۱۳۸۱)، **توضیح المسائل**، مشهد: دفتر آیت الله سیستانی.
- _____ (۲۰۰۹)، **منهاج الصالحین**، بغداد: دارالبدره.
- سفی مازندرانی، علی اکبر (۱۴۱۷ق)، **دلیل تحریر الوسیله، الستر و الساتر**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- شعیری، تاج الدین (۱۴۰۵ق)، **جامع الأخبار**، قم: انتشارات رضی.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۰ق)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

- طباطبایی حکیم، سیدمحسن (۱۴۱۶ق)، **مستمک العروة الوثقی**، قم: مؤسسه دارالتفسیر.
- علیان نژاد، وحید (۱۳۹۵)، **احکام ویژه (۶۰۰ مسئله مورد نیاز)**، قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب علیه السلام.
- فیومی، احمد بن محمد (بی تا)، **المصباح المنیر**، قم: منشورات دارالرضی.
- قرشی، سیدعلی اکبر (۱۴۱۲ق)، **قاموس قرآن**، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کوهی، محمدرضا (۱۳۸۵)، **آسیب شناسی شخصیت و محبوبیت زن**، قم: اتقان.
- میرخانی، عزت السادات (۱۳۸۰)، **گستره عفاف در زندگی انسان**، فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، ش ۲۴.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، **مسئله حجاب**، بی جا: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۶)، **تفسیر نمونه**، قم: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی خویی، سیدابوالقاسم (۱۴۱۸ق)، **موسوعة الإمام الخوئی**، قم: مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی ره.
- مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت (۱۳۹۱)، **معیارهای حجاب و عفاف در زنان و مردان**، تهران: قدر ولایت.
- مؤسسه مطالعاتی منتظران موعود (۱۳۸۷)، **رساله توضیح المسائل ده مرجع**، مشهد: هاتف.
- نجفی، محمدحسن (صاحب الجواهر) (۱۴۰۴ق)، **جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام**، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- نیکزاد، عباس (۱۳۸۳)، **روابط زن و مرد از دیدگاه اسلام، ترویج، تعطیل، تعدیل؟**، مطالعات راهبردی زنان، ش ۲۵.